

Agnieszka CHECHŁOWSKA* (UPH w Siedlcach, Polska)

Ludobójstwo, Rafał Lemkin i Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa

Abstract: *The article presents the nature of the author of the innovative concept of genocide - Rafal Lemkin. Focuses on the formation of definitions of genocide and shows its origins in criminal law. The crime of genocide in Rwanda was also presented as an example of the operation of the genocide mechanism..*

Key words: the crime of genocide, crimes against humanity, convention, crime

Streszczenie: *Artykuł przedstawia charakterystykę autora przełomowego pojęcia zbrodni ludobójstwa - Rafała Lemkina. Skupia się na kształtowaniu definicji ludobójstwa oraz pokazuje jego początki w prawie karnym. Przedstawiona została także zbrodnia ludobójstwa w Rwandzie jako przykład działania mechanizmu ludobójstwa..*

Słowa kluczowe: zbrodnia ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, konwencja, zbrodnia

Tematyka ludobójstwa wydaje się nie być obca we współczesnym, cywilizowanym świecie, jednak wymaga sprecyzowania. Termin ten wprowadził profesor prawa międzynarodowego Rafał Lemkin podczas II wojny światowej w swojej pracy „Axis Rule in Occupied Europe” („Rządy Osi w okupowanej Europie”). Stworzył on kompleksową prawną konstrukcję ludobójstwa oraz przede wszystkim zapoczątkował proces penalizowania go w międzynarodowym prawie karnym. Przedstawił w swojej twórczości definicję oraz przykłady ludobójstwa w dziejach ludzkości. Pojęcie powstało z połączenia greckiego słowa *genos*, które oznacza lud, naród oraz z łacińskiego słowa *caedere*, oznaczającego zabijanie i zgładzenie. Rafał Lemkin uważał, że najcięższe zbrodnie, jakie człowiek (jako reprezentant państwa) dokonuje przeciwko drugiemu człowiekowi popełnia z nienawiści do jakiejś grupy. Wymieniał 4 takie grupy: narodowa, etniczna, religijna i społeczna. Inspiracją do stworzenia takiej koncepcji było dla niego ponoć *Quo vadis* H. Sienkiewicza. Wtedy pierwszy raz pomyślał o ludobójstwie, gdy na rozkaz cesarza mordowani są chrześcijanie i nikt na to nie reaguje. Dopiero po latach, gdy toczył się proces przeciwko zabójcy ministra spraw wewnętrznych imperium osmańskiego Talaata Paszy, postawiono pytanie, dlaczego społeczność międzynarodowa nie reagowała na to, co działo się z ormianami w imperium osmańskim, a wiemy że zginęło tam ok. 1,5 mln ludzi zamordowanych w sposób przemyśla-

* Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, a.chechłowska@student.uw.edu.pl

ny i bestialski. Rafał Lemkin w odpowiedzi uznał te zbrodnie jako popełniane z nienawiści do grupy narodowej i religijnej¹. Co istotne, autor „Axis Rule in Occupied Europe” wskazał w IX rozdziale określone sfery życia społecznego, w których zbrodnia ludobójstwa może być dokonywana: sferę polityczną, socjalną, kulturową, ekonomiczną, biologiczną, fizyczną, religijną i moralną². Ludobójstwo w sferze politycznej miało polegać na niszczeniu lokalnych instytucji, wprowadzaniu obcej administracji, likwidacji partii politycznych oraz zmianie wszystkiego, co mogłoby przypominać o wcześniejszym charakterze narodowym okupowanego obszaru³. W znaczeniu sfery społecznej były to wszelkie formy zakazu stosowania sądownictwa lokalnego czy w ogóle prawa rodzimego, a także narzucanie języka okupanta jako urzędowego w postępowaniach sądowych⁴. Przejawem ludobójstwa w sferze kulturalnej były z kolei wszelkie działania zmierzające do zakazów używania języka ojczystego w szkołach, niszczenie muzeów, bibliotek, galerii, zakazy podejmowania działalności artystycznej, czy kontrola wszelkich wydarzeń artystycznych⁵. Sferę ekonomiczną prawnik definiował jako działania polegające na niszczeniu podstaw ekonomicznej egzystencji okupowanego narodu czy grupy etnicznej⁶. Autor rozgraniczył również sferę fizyczną od biologicznej, celem tej pierwszej było fizyczne zniszczenie określonego narodu czy grupy etnicznej, natomiast drugiej wszelkie działania zmierzające do zmiany struktury urodzeń⁷. Lemkin wyróżniał także ludobójstwo w sferze religijnej i moralnej. To pierwsze wiązało się z niszczeniem świątyń, zakazem praktykowania wiary oraz fizyczną eliminacją przywódców duchowych i kleru. Natomiast druga sfera oznaczała propagowanie alkoholizmu, pornografii i hazardu. Celem obu tych sfer było skupienie uwagi ludności okupowanych terenów na zaspokajaniu swoich podstawowych instynktów po to, by nie dążyła ona do walk z najeźdźcą i odzyskania niepodległości⁸.

Terminu ludobójstwa użyto w akcie oskarżenia w procesie norymberskim (choć karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze nie wymieniała konkretnie ludobójstwa, ale jedynie zbrodnie przeciwko ludzkości, których postacią jest właśnie ludobójstwo). Do języka prawnego termin ludobójstwo wszedł za sprawą Konwencji ONZ w sprawie Zapobiegania i Karania Zbrodni Ludobójstwa podpisanej 9 grudnia 1948r., której wstępny projekt był współtworzony przez Lemkina. Weszła ona w życie 12 stycznia 1951 r. Konwencja ta w artykule II określa ludobójstwo jako którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich:

¹ LEMKIN 2005.

² LEMKIN 2005.

³ LEMKIN 2005.

⁴ LEMKIN 2005.

⁵ LEMKIN 2005.

⁶ LEMKIN 2005.

⁷ LEMKIN 2005.

⁸ LEMKIN 2005.

- a) zabójstwo członków grupy,
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy,
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego,
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy,
- e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy.

Natomiast czyny, które podlegają karze są następujące (art. III Konwencji):

- a) ludobójstwo,
- b) zмова w celu popełnienia ludobójstwa,
- c) bezpośrednie i publiczne podżeganie do popełnienia ludobójstwa,
- d) usiłowanie popełnienia ludobójstwa,
- e) współudział w ludobójstwie.⁹

Często możemy spotkać się z utożsamianiem ludobójstwa ze zbrodnią przeciwko ludzkości, lecz ten drugi termin ma o wiele szersze znaczenie. Natomiast oba odnoszą się do radykalnego łamania praw człowieka, w tym przede wszystkim prawa do życia, dlatego trudno rozdzielić te dwa terminy. Istotną różnicą jest kwestia motywacji. Zamiar, który towarzyszył tej zbrodni, który jest kluczowy w przypadku definiowania zbrodni ludobójstwa, musiał obejmować ową nienawiść, a więc podjęto zamiar zniszczenia całej grupy lub części tej grupy. Natomiast zbrodnia przeciwko ludzkości nie koncentruje się na kwestii zamiaru, tylko na działaniach przeciwko znacznej ilości ludzi, ludności cywilnej. Międzynarodowy Trybunał Karny skonstruował definicję zbrodni przeciwko ludzkości bazując na Norymberskiej definicji, ale uzupełniając ją definicjami osiągnięciami nauki i praktyki. Zgodnie z zapisem zawartym w statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego pojęcie to zostało przedstawione jako którykolwiek z następujących czynów, popełniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej:

- a) zabójstwo;
- b) eksterminacja;
- c) niewolnictwo;
- d) deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności;
- e) uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego;
- f) tortury;
- g) zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka, wymuszona ciąża,

⁹ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. Dz. U. z 1952 r., nr 9, poz. 9 i nr 31 (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.).

przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi;

h) prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp lub z jakiegokolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału;

i) wymuszone zaginięcia osób;

j) zbrodnie apartheidu;

k) inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego¹⁰.

Istotne znaczenie w tworzeniu pojęć zbrodni przeciwko ludzkości i ludobójstwa miał także Hersz Lauterpacht. Był to brytyjski prawnik, współtwórca Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. Uważał, że koncepcja Lemkina może być szkodliwa i może powodować szkody poprzez spojrzenie na ludzi jako na grupy. Według niego wyróżnianie grup narodowej, etnicznej itp. nie miało żadnego znaczenia, ponieważ zbrodnie są przeciwko ludziom, człowiekowi, a nie grupom, które coś łączy. Za stosowne uważał niewprowadzanie w ogóle takiego pojęcia jak ludobójstwo. Zatem obydwaj prawnicy stali na innych pozycjach, ale mimo tego dołożyli wszelkich starań, by włączono pojęcie „zbrodni przeciwko ludzkości” oraz „ludobójstwa” do prawa międzynarodowego.

Od 2002 r. działa Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) z siedzibą w Hadze. Jest to niezależny, stały międzynarodowy organ sądowy, posiadający jurysdykcję nad osobami fizycznymi, które dopuściły się najpoważniejszych zbrodni, tj. ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych oraz zbrodni agresji. Trybunał działa na podstawie Statutu, sporządzonego w Rzymie 17 lipca 1998r., który wszedł w życie dnia 1 lipca 2002 r. Stronami Statutu Rzymskiego MTK są obecnie 124 państwa. Trybunał składa się z 18 sędziów. Jednym z nich jest wybrany na kadencję 2015-2024 polski prawnik prof. Piotr Hofmański¹¹. W hierarchii Międzynarodowego Trybunału Karnego zbrodnia ludobójstwa została wymieniona najwyżej. Natomiast sam trybunał nie osądził jeszcze nikogo za ludobójstwo, tylko oskarżono jedną osobę, prezydenta Sudanu, który unika skutecznie stawienia się przed trybunałem. Ciężko jest skazać i wydać wyrok ze względu na trudność udowodnienia przed sądem szczególniego zamiaru w działaniach sprawcy. Łatwo to zrobić teoretycznie, ponieważ istnieje określona, zdefiniowana zbrodnia ludobójstwa w Konwencji ONZ oraz powtórzona w Statucie Rzymskim, natomiast w praktyce jak się okazuje jest to bardzo trudne.

¹⁰ Art. 7, Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r., nr 78, poz. 708,

¹¹https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/prawo_miedzynarodowe/miedzynar_sady_tribunaly/miedzynarodowy_tribunal_karny;jsessionid=6FC74F570F8125DA29DA323F009EC343.cms2

Można stwierdzić, że Rafał Lemkin stworzył kategorię zbrodni, która jest nazwana, ale za którą strasznie trudno jest skazać.

Klasyyczny obraz ludobójstwa z całym mechanizmem zbrodni i każdym jej etapem stanowi najstraszniejsze obok Holocaustu ludobójstwo XX w., które wydarzyło się w trakcie wojny domowej w Rwandzie w 1994 r. Zaczęło się od cofnięcia przez ONZ w 1962 r. Belgii mandatu powierniczego nad terenami Rwandy, wówczas między plemionami Hutu i Tutsi rozgorzała walka o władzę. W wyniku zamachu stanu rządy objęli Hutu pod wodzą Juvenala Habyarimana, aczkolwiek konflikt nie został zażegnany, a sztuczne podziały plemienne coraz bardziej się umacniały. Przez lata była napięta sytuacja polityczna. Między styczniem 1993 r., a marcem 1994 r. rząd rwandyjski zakupił ponad 500 tys. maczet oraz z dnia na dzień wzrastała liczba Hutu angażowanych w obowiązkowe ćwiczenia wojskowe. 6 kwietnia 1994 r. samolot, którym leciał Juvenal Habyarimana oraz prezydent Burundi został zestrzelony. Katastrofa ta dała sygnał do rozpoczęcia trwającej około sto dni rzezi ludności Tutsich oskarżonych o zamach na prezydenta. Sygnałem do rozpoczęcia ludobójstwa była wiadomość podczas audycji radia „Ściąć wysokie drzewa!”. Na ulicach porozstawiano posterunki, na których sprawdzano dowody tożsamości. Tutsich zabijano na miejscu - kobiety, dzieci, mężczyźni, wszystkich bez wyjątku. Największa masakra miała miejsce w Nyarubuye w kościele katolickim, gdzie spalono żywcem ok. 20 tys. osób. Bardzo często osoby duchowne i siostry benedyktynki pomagały w okrutnych rzeziach poprzez udzielanie „azyłu” w świątyniach. Oczywiście nie wszyscy duchowni zachowywali się w tak karygodny sposób. Co jednak istotne, przypadki te budują przerażający obraz rwandyjskiego ludobójstwa, gdzie oprawcą mógł być każdy, a sąsiad mordował sąsiada. Szacuje się, że w ciągu tych 100 dni ofiarą padło od 800 000 do 1 071 000 ludzi. Ludobójstwo zakończyło się, gdy Rwandyjski Front Patriotyczny zdominowany przez Tutsi pod dowództwem Paula Kagame obalił rząd Hutu i przejął władzę. Do osądzenia zbrodni z 1994 r. powołano specjalny międzynarodowy trybunał, który został utworzony przez Radę Bezpieczeństwa ONZ. Przed Trybunałem zostały postawione 93 osoby, spośród których 61 zostało skazanych.¹² Ludobójstwo w Rwandzie odbywało się w latach 90. przy pełnej informacji opinii publicznej na ten temat, całkowitej świadomości innych państw oraz przy niemalże kompletnym braku pomocy ze strony ONZ, co zarazem stanowiło prawdopodobnie największą porażkę w historii jej istnienia. Przykład ludobójstwa w Rwandzie pokazuje podstawowe mechanizmy. Jednym z nich jest podział na grupy, jej symbolizacje oraz przekonanie, że jedna z grup jest lepsza od drugiej. Kolejnym etapem jest zaplanowanie, czyli tworzenie zaplecza zbrojnego itp. Następnie jest przygotowywanie, a w tym izolowanie i separowanie członków którejs grupy. Kolejną fazą jest eksterminacja, czyli pojedyncze zabójstwa, które przeradzają się w systematycznie dokonywane masowe mordy.¹³

¹² SPYCHALSKA 2012a; 2012b.

¹³ SPYCHALSKA 2012a; 2012b.

Zbrodni ludobójstwa dokonywano na długo przed tym niż zaczęto ją w ten sposób określać i karnie sądzić. Masowe mordy towarzyszą historii ludzkości od dawna. Rafał Lemkin poprzez zdefiniowanie ludobójstwa znacznie przyczynił się do zapobiegania takim zbrodniom w sposób prawny, pomimo tego że obecnie istniejące dokumenty wciąż zawierają dużo luk i niespójności. Ważne jest, że nie jest już to zbrodnia bezkarna.

Bibliografia

LEMKIN R. (2005), *Axis Rule in Occupied Europe, Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Clark.

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. Dz. U. z 1952 r., nr 9, poz. 9 i nr 31 (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.).

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r., nr 78, poz. 708,

https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/prawo_miedzynarodowe/miedzynar_sady_trybunaly/miedzynarodowy_trybunal_karny;jsessionid=6FC74F570F8125DA29DA323F009EC343.cms2

CZURYSZKIEWICZ A. (2016), *Różne oblicza ludobójstwa w dobie dwóch totalitaryzmów – narodowego socjalizmu i komunizmu*, „Obronność, Zeszyty naukowe” 2(18).

SPYCHALSKA A., (2012a), *Mechanizmy zbrodni ludobójstwa na przykładzie Rwandy*, Wrocław.

SPYCHALSKA A., (2012b), *Rafał Lemkin – twórca pojęcia „ludobójstwo”*, Wrocław,